

Mit voller Anerkennung muß hier auch der gesellschaftliche Teil der Kongreßveranstaltungen gewürdigt werden. Namentlich der im Budapester königlichen Schloß verbrachte Abend dürfte sich tief in die Erinnerungen der Kongreßteilnehmer eingepreßt haben.

Zum Schluß bleibt „pro futuro“ folgendes festzulegen: Im kommenden Jahre 1974 folgt eine Sitzung in Barcelona, die sich mit Editionsregeln zu befassen hat. Im Jahre 1975 kommt eine Sitzung der Kommission anläßlich des IHK in Betracht. Im Jahre 1976 soll dann der V. Internationale Diplomatikerkongreß in Paris stattfinden. Das Kongreßthema lautet: Das Kanzlei- und Urkundenwesen der Souveräne des hohen Mittelalters.

J. Šebánek, S. Dušková

Walter Koch, *Die Reichskanzlei in den Jahren 1167–1174. (Eine diplomatisch-paläographische Untersuchung.)* Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philologisch-Historische Klasse, Denkschrift, 115 Band. Veröffentlichungen der Historischen Kommission, herausgegeben von Leo Santifaller, Band II. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1973, S. 194, 4°, 32 Abbildungen.

Die Abhandlung Kochs bildet den organischen Bestandteil einer gegenwärtig bereits großen und wichtigen Publikationsgruppe. Ihr Werden verdankt die Wissenschaft dem wohlbekannten Diplomatiker Heinrich Appelt (Wien). Es handelt sich nämlich durchwegs um Vorarbeiten zur erstmaligen Herausgabe aller Diplome Friedrichs I. Barbarossa (1152–1190), die in die Hände Appelts seitens der MGH bereits vor rund 20 Jahren gelegt wurde und gegenwärtig das Schaffen der Wiener Diplomata Abteilung der MGH repräsentiert.

Wie aus dem Vorworte Kochs zu seiner Abhandlung zu erfahren ist (S. 8), gelang es sie in einer Frist von bloßen fünf Jahren auszuarbeiten und druckfertig vorzulegen, was (soweit nur der Umfang der Abhandlung und die Ansprüchigkeit ihres Themas berücksichtigt wären) kaum überhaupt glaubwürdig klingen würde. Dieser allenfalls außerordentliche Erfolg dürfte nicht nur dem Fleiß sowie dem Talent Kochs zuzuschreiben sein. Zwei wichtige Komponenten wirkten offensichtlich mit: Erstens nämlich die einzigartige Fähigkeit Appelts seinen Mitarbeitern umsichtig den Weg durch die Felsenriffe der Diplomatik zu markieren, zweitens dann, daß Koch ständig die Gelegenheit hatte seine wissenschaftlichen Probleme mit jedem seiner Arbeitsgenossen zu konfrontieren.

Das Gesagte soll nicht die Vorstellung erwecken, daß die Arbeitsbedingungen Kochs den Charakter einer diplomatischen Idylle gehabt hätten. Gerade das Gegenteil mag vielmehr richtig sein. Denn noch im Jahre 1964, als in München im Anschluß an die Jahrestagung der Zentraldirektion der MGH eine Besprechung über allgemeine Fragen der Monumenta – Edition eröffnet wurde, stand insbesondere zur Debatte, ob bei der Herausgabe der Salier- und Staufer-Urkunden die „schwierige, zeitraubende und doch oft strittige Diktatbestimmung in jedem Falle der Urkundenedition vorangehen müsse, wie der Schriftvergleich bei den Originalen, oder ob die Unterscheidung zwischen Kanzleidiktat, Empfängerdiktat und unbekanntem Diktat genüge, sofern sie erkennbar ist“ (DAEM 1964, S. VI). Diese Debatte – mindestens für das Zeitalter Friedrichs I. – aus der Welt geschaffen zu haben, sind die Früchte des Arbeitseinsatzes Appelts und seiner Mitarbeiter. Gegenwärtig liegt sogar auch das schon durch Appelt selbst als Editor druckfertig gemachte Manuskript aller Urkunden Friedrichs aus den Jahren 1152–1158 vor. Jahrelang hatte die Arbeitsgruppe Appelts allerdings mit dem Risiko eines Mißerfolges zu rechnen!

Wie aus den obigen Ausführungen sowie auch aus dem Untertitel der Abhandlung Kochs selbst hervorgeht, ist die von Koch vorgelegte Kanzleigeschichte folgerichtig auf Resultaten der Schrift und Stilkritik aufgebaut. Zuständige Ausführungen Kochs zu verfolgen, dürfte für einen breiteren Leserkreis keine einfache Angelegenheit sein. Für Spezialisten auf dem Gebiete mittelalterlicher Urkundenforschung – denen das Buch ja direkt adressiert ist – muß ihre Lektüre demgegenüber als ein wahrer Genuß bezeichnet werden. Mit vollem Recht unterstreicht Appelt selbst in seinen Vorbemerkungen zur Abhandlung (S. 7) die „ungewöhnliche methodische Schärfe, durch die sich dieselbe vor allem in paläographischen Einzelbeobachtungen auszeichnet“.

Eine überaus reiche Ausstattung des Buches mit Bilderbeilagen sowie Schriftproben im Text ermöglicht die Ausführungen Kochs vollkommen zu verfolgen und zu erwägen. Den Mediävisten erschließt das Buch in vollem Sinne des Wortes namentlich auch die Möglichkeit die Einwirkung politischer Geschehnisse und Krisen auf den Wandel der Kanzleiorganisation in pragmatischer Sicht erfassen zu können.

J. Sebánek

G. G. Litavrin, *Kak žili vizantijcy*. Izd. Nauka, Moskva 1974, 192 stran.

Kniha patří k dalším autorovým pracím, které se zabývají problematikou dějin Byzance. Jak uvádí i její titul, je zaměřena především na otázky a problémy související s životními podmínkami a činností různých tříd a složek byzantské společnosti. Popsat vývoj společnosti od jejího počátku do jejího zániku, tj. od 4. do 15. století, nebylo jednoduchou, ba naopak složitou, historickým vývojem podmíněnou skutečností, neboť jinak žila společnost ve 4.–6. století, jinak v období rozkvětu a zase jinak v údobí poklesu moci a slávy východního Římského impéria, tj. ve 14. a 15. století. Toho si byl vědom i autor, a proto si vybral jen jedno období, kterým se také nejvíce zaujímá, a to 9.–12. stol.

Práce obsahuje devět tematicky členěných kapitol, v nichž autor postupně sleduje sociální strukturu, postavení jednotlivých vrstev obyvatelstva a hospodářské poměry za zrychlujícího se procesu feudalizace, zabývá se státní a církevní organizací, vztahy mezi Byzantinci a cizinci, vojenskými problémy a válečnickým uměním, které bylo nejednou prokázáno, ať už to byly v 9. stol. boje s Araby, Bulhary, Maďary a v 10. stol. kromě nich i boje s Rusy či v 11. stol. se seldžuckými Turky, s Bulhary, Normany, Pečeněhy, Polovci a Srby, nebo ve století 12. navíc ještě s Italy a křižáky. Snad se dá dokonce říci, že velmi častý válečný stav byl v Byzanci normálním jevem a že značně přispěl k uchování i rozvíjení původních římských vojenských tradic a odrazil se ve výborné strategii a taktice, v dokonalých zbraních a pevnostech Byzantinců. Autorova pozornost je věnována i vzpourám šlechtý a krvavým bojům o trůn a o moc, stejně jako sociálním bojům na venkově i ve městech a bojům o státní a národnostní svébytnost Bulharů, Srbů, Italů, Arménů, Gruzinců, jejichž hlavním cílem bylo buď vymanit se ze svrchovanosti Byzance, nebo obhájení samostatnosti. Pro označení tohoto úsilí použil autor termínu s novověkým příděchem – národně osvobodenecký boj.

Bez povšimnutí nezůstává ani soukromý život Byzantinců a otázky s ním spjaté: rodinné a manželské vztahy, výchova, vzdělání, svátky i jejich oslava a zábava tvoří druhy problémových okruhů. Zvláště velká pozornost je věnována problematice týkající se výchovy mládeže a otázky vzdělanosti. Navázáním na řeckou kulturu – především filozofii a literaturu, římskou státnost a juristiku, spojenými s křesťanskou teologií, i za spolupůsobení některých prvků vzdělanosti arménské, syrské, iránské a koptické, si Byzantská říše vytvořila vlastní specifickou kulturu a současně se stala prostředníkem mezi východní a západní kulturní sférou.

Vzdělání bylo privilegium majetných vrstev obyvatelstva a zaručovalo existenci i určité společenské postavení. Ve srovnání se zeměmi středověké západní Evropy 9.–12. stol. nebylo tak obtížné ho v Byzanci získat a bylo rozšířeno i v nižších společenských vrstvách, zejména u městského obyvatelstva. Elementární školství mělo převážně soukromý ráz (domácí vychovatelé, soukromé školy). Církevní a klášterní školy připravovaly adepty na nižší duchovní funkce. Státních škol bylo málo. Vzhledem k západní Evropě bylo školství v Byzanci na vyšší úrovni, uvědomíme-li si např., jak velkou péči věnoval stát výchově svých úředníků, a to nejen duchovního stavu. Náplň vyššího vzdělání tvořila filozofie dělící se na teoretickou (astronomie, geometrie, aritmetika, lékařství, hudba, teologie) a praktickou (etika, politika, historie, rétorika, jurisprudence). A srovnáme-li toto množství látky s tzv. sedmero svobodných umění, kterému se vyučovalo na klášterních školách, musíme opět konstatovat, že západoevropský okruh poněkud pokulhával a že sedmero svobodných umění (trivium, quadrivium) jsou jen zbytky toho, čemu se vyučovalo na antických školách a jejich pokračovatelkách – školách byzantských. Velkým pomocníkem při získávání nových znalostí byly i knihovny, ať už veřejné nebo soukromé.

Byzantská věda se ve sledovaném období zaměřovala na encyklopedické zpraco-